

KÓNYÁNÉ SIMICS ZSUZSA

A blankettákkal kapcsolatos problémák rövid elemzése

I. Az általános szerződési feltételekről általában

A tömegmértű termelés és a tömeges üzleti vagy ügyfélkapcsolaton alapuló szerződéskötések szükségszerű következményeként terjedt el világszerte az az általánosítást, egységesítést és egyszerűsítést célzó, a blanketták alkalmazásában megnyilvánuló korszerű módszer, amely a szerződés tartalmának standardizálásához vezetett. A tömegtermelés körülményei között, a nagy számban jelentkező, azonos tárgyú ügyletek létrehozásánál, lebonyolításánál ugyanis szinte megvalósíthatatlan az, hogy a hasonló termékfajták vagy szolgáltatások rendszeres, széles körben történő értékesítésével illetve nyújtásával foglalkozó szervezetekkel kötött szerződések a hagyományos értelemben, tájékozódás után a partnerekkel egyenként lefolytatott tárgyalások során alku eredményeként kialakuló akaratmegegyezést tükrözzenek. Ehelyett a szerződés tartalmává való kikötéseket előre kidolgozzák, formába öntik és ezekhez csatlakozik elfogadó nyilatkozatával a másik fél, úgy, hogy kitölti és aláírja a formanyomtatványt, amely – vagy szövegében vagy rendszerint a mellékletére utalással – tartalmazza az általános szerződési feltételeket. A hagyományos szerződéskötési elvek érvényesülésének látszata ilyenkor is megvan. Valójában azonban ezek a szerződések tartalmuk egyoldalú meghatározottságával, a felek egyenjogú partneri kapcsolatának hiányával, a kölcsönös szerződéskötési tárgyalások elmaradásával jellemezhetők.

Az ily módon lebonyolódó szerződéskötésre illetve szerződésre – a szigorú elhatárolásra súlyt nem fektetve – többféle, lényegében azonos vagy hasonló tartalmat takaró elnevezés használatos: általános szerződési feltételek illetve az azok felhasználásával létrehozott adhéziós szerződés, szabványszerződés, standardizált szerződés, blankettaszerződés. Mivel törvényi fogalommeghatározás nem áll rendelkezésre, úgy gondoljuk, hogy kiindulópontként indokolt egy kissé pontosabb körülírást nyújtani a vizsgálat tárgyává tett jogintézmény meghatározó jegyeit illetően. A vonatkozó irodalmi kísérletek közül a főbb lényegi sajátosságokra való rávilágítás érdekében azt a – hatályos szabályozáson már túlmutató – megközelítést tartjuk legkörülményesebbnek, amely szerint általános szerződési feltétel minden olyan, valamely személy által a szerződéskötéskor használt, nem címzett, általában egyoldalúan kialakított tartalmú dokumentum, amelynek az a rendeltetése, hogy

az azt alkalmazó személy előre meg nem határozott számú jövőbni szerződésének részévé válják.¹

Kétségtelen, hogy a termékek és szolgáltatások nagy mennyiségben és minél rövidebb idő alatt a felhasználóhoz való juttatásában a blankettaformába öntött szerződéseknek különösen fontos jelentőségük van. Biztosított általuk a gyors, tömeges szerződéskötés, hiszen a mindig visszatérő, a feltétlenül alkalmazandó szerződési elemek, feltételek előre kidolgozottsága révén csak a részletkérdések vonatkozásában kell esetenként megállapodni illetve alkalmanként kitölteni a mintát. Azt is rendkívül fontosnak tartjuk azonban hangsúlyozni, hogy a blanketták alkalmazása az előnyök mellett – mintegy természetszerűen – figyelmen kívül nem hagyható hátrányokkal is jár(hat).

Nem vitatható tény, hogy a szabványszerződések gyakorlatilag formálissá teszik a szerződési szabadságot. A felek pozícióbeli különbségéből eredően a gazdaságilag erősebb, a piacon kedvezőbb, sokszor monopolhelyzetben levő diktálja a szerződés feltételeit, így az általa előre kidolgozott, sokszorosított szerződési nyomtatványok tartalma nagyon gyakran hátrányos a gyengébb gazdasági pozícióban levő megrendelőkre, elsősorban az állampolgárokra, a "tipikus fogyasztókra" nézve. Az általános szerződési feltételeket alkalmazót általában "eredményesen" kísérti meg a gazdasági erőfölényével való visszaélés lehetősége. Igen gyakori a szerződéses partner érdekeit sértő, egyoldalúan előnyös anyagi jogi vagy eljárásjogi kikötések alkalmazása, a jogviszony rendellenes fejlődése kockázatának áthárítása a megrendelőre, aki mindezek ellenére – a feltételek számára hátrányos voltáról való esetleges tudomással bírás esetén is – elfogadja a diktátumot, megkötí a szerződést. Már csak azért is, mert a szükségletkielégítésre hajtó gazdasági kényszer miatt a szerződéskötésről nem mondhat le, tehát szerződési szabadsága abban merül ki, hogy választhat: megkötí a szerződést az előírt tartalommal vagy elzárkózik a szerződéskötéstől.

Tagadhatatlan, hogy az általános szerződési feltételek használata révén megváltozott szerződéskötési technika által kínált egyoldalú érdekérvényesítési lehetőség permanens potenciális veszélyt jelent. Ez a veszély azonban nem önmagából a szerződési forma lényegéből ered. Az általános szerződési feltételek alapján kötött szerződések csak lehetőséget adnak arra, eszközül szolgál(hat)nak ahhoz, hogy az erőfölényben lévő a pozíciójának visszaélészerű kihasználását könnyebben oldja meg, mintegy "hatalmat" kovácsolva ezáltal a "kiszolgált" felett. Az igazi ok nem a standardizáció, hanem – kiegyensúlyozott piaci viszonyok nemlétében – az egyenlőtlen szerződési pozíciók, a mellérendeltség hiánya. Ez azt is jelzi, hogy nem a blanketták teljes száműzése a megoldás, hanem az alkalmazásukkal együttjáró hátrányokkal szembeni védekezés jogi eszközeinek biztosítása. Ez a szemlélet tükröződik egyébként a hatályos szabályozásban is.

¹ Takáts Péter: Az általános szerződési feltételekre vonatkozó jogi szabályozás hatályáról, Jogtudományi Közöny 1981. 2. 98-99. p., Bíró György: A keretszerződés új megközelítésben, Jogtudományi Közöny 1988. 4. 210. p..

II. A hatályos szabályozás értékelése

Az általános szerződési feltételeknek a polgári jog jogintézményekénti megjelenítése az 1977. évi IV. törvényhez kapcsolódik. A Ptk-ba beépített – jelenleg nem részletezett okokból meglehetősen szűkszavú, bár a kodifikáció időszakában előremutató – szabályozás azzal az esettel foglalkozik, amikor az általános szerződési feltételek indokolatlan egyoldalú előnyt biztosítanak az azokat alkalmazó jogi személy számára. Az egyoldalúan meghatározott sérelmes kikötés ellen bíróság előtti megtámadási jogot biztosít a külön jogszabályban meghatározott állami vagy társadalmi szervek illetve az általános szerződési feltételek alapján konkrét szerződést kötő sérelmet szenvedett számára. E kétféle – társadalmi és egyéni – megtámadási jog eredményes gyakorlása egyaránt érvénytelenséget vált ki. Egymástól eltérően azonban az érvénytelenség az egyik esetben mindenkire kiterjedő hatályú, a másik esetben az adott szerződés keretei között marad. (209. §)

Mint látható, a jogalkotó kizárólag az érvénytelenség oldaláról közelít, amiből következően – jelentőségüket fel sem ismerve, jelentőség nélkülinek minősítve vagy a tartalmi kitöltést a majdan kialakuló gyakorlatra bízva – kulcskérdések maradtak szabályozatlanul. A szabályozás hiányosságai nagymértékben hatnak ki arra a tényleges helyzetre, hogy alig lelhető fel a vizsgált tárgykörben jogvita illetve publikált jogeset.

fgy véljük, hogy napjainkban már nem lehet eltekinteni a jogintézmény kritikus felülvizsgálatától. A következőkben erre vonatkozóan teszünk kísérletet. A terjedelmi korlátokra tekintettel – félretéve a teljességre és az arányosságra törekvés igényét – oly módszert alkalmazván, hogy kizárólag a hatályos szabályozás általuni vitathatónak tartott részeivel valamint hiányosságaival foglalkozunk és az ezekhez közvetlenül kapcsolódóan megtegyt észrevételeinkhez, javaslatainkhoz igazítva alakítjuk tanulmányunk szerkezeti felépítését.

1. A felülvizsgálat során mindenekelőtt az a tény érdemel kiemelés, hogy a hatályos szabályozás a jogalanyok közül csak a jogi személyekre terjed ki. Csak az általuk kibocsátott általános szerződési feltételekről vesz tudomást. Jelen viszonyaink között már semmiképpen sem indokolható a jogi személyek privilegizált helyzete, azt ebben a vonatkozásban is meg kell szüntetni. Ezt a megoldást támasztják alá többek között a gazdasági társaságokról rendelkező 1988. évi VI. törvénynek a nem jogi személy jogalanyokra vonatkozó rendelkezései valamint az egyéni vállalkozásról rendelkező 1990. évi V. törvény is. Ez utóbbi révén a magánvállalkozások mind nagyobb mértékű elterjedésével kell vagy legalábbis lehet számolni. Az említett körben ugyanolyan eséllyel fordulhat elő az, hogy a nem jogi személy értékesítő, szolgáltatást nyújtó túlzott erőfőlényben van (pl. lakás magán bérbeadója) és ugyanolyan mérvű lehet a megrendelő kiszolgáltatottsága, mint a jogi személyekkel szemben.

a) Álláspontunk szerint a Ptk. 209. § (1) bekezdésében foglalt azt a korlátozást, amely szerint a megtámadás csak jogi személy által kibocsátott

általános szerződési feltétel esetén lehetséges, a törvény szövegéből ki kell iktatni.

b) Megjegyezzük, hogy a törvény indokolása a jogszabály szövegéhez képest egy további megszorítást is tartalmaz: "Nem állapítható meg az indokolatlan egyoldalú előny olyan általános szerződési feltételek esetében, amely megfelel a központi állami szerv által kellően jóváhagyott szabályzatnak (pl. pénzügyi szabályzat, állami biztosító szabályzata).

A miniszteri indokolásnak a jog megfelelő érvényesítésének elősegítése a feladata. Ebben az esetben viszont az olyan megállapítást tartalmaz, amely nincs összhangban a törvény szövegével, hiszen az – a "ha jogszabály másként nem rendelkezik" formula beépítésének hiányában – nem enged semmiféle lehetőséget az eltérésre, kivétel alkalmazására. Ez az ellentmondásos helyzet is feltétlenül feloldást igényel, részben az indokolás szövegének "megkurtítására", részben pedig az abban foglaltak megfelelő tényleges gyakorlat megszüntetésével.

2. Az általános szerződési feltételeket tartalmazó szerződések keletkezési módjával, a feltételeknek a szerződés tartalmába való beépülésével kapcsolatos a következő aggályunk. Az erre vonatkozó szabályozás hiányzik a törvényből. Nagyon gyakran a szerződő fél nem is tud az általános szerződési feltételről vagy csak a szerződéskötés után szerez(het) arról tudomást, így nyilatkozata – mint a fentiekben már utaltunk rá – nem hogy akaratlagosnak nem minősíthető, legalábbis a szó tradicionális értelmében, hanem még tudatosnak sem. Kérdéses ilyenkor, hogy ez esetben az általános szerződési feltétel egyáltalán részévé válhat-e a szerződés tartalmának, tekintettel a polgári jognak a konszenzuális elvet tükröző főszabályozásra. Magától értetődően nem, hiszen a szerződés a felek kölcsönös és egybehangzó akaratkifejezésével jön létre [205. § (1) bek.], ez pedig nyilvánvalóan nincs meg.

A könnyen észlelhető ellentmondás felett – az egyszerűbb kiutat választva – a jogalkalmazás hosszú ideig húnyt és az általános szerződés feltételeket nem minden esetben megfelelően indokolva, de rendszerint a szerződés tartalmához tartozónak tekintette. Elvértve – bár erősödő tendenciával – akadtak csak olyan döntések,² amelyek mintegy csíráit képezik az 1983-ban elfogadott GK 37. sz. állásfoglalásban kiteljesedett, ma már egységesnek tekinthető álláspontnak.

Az állásfoglalás I. pontjában foglaltakból egyértelműen és határozottan kitűnik az a kiindulópont, hogy a szerződés egyik feltétele sem állapítható meg egyoldalúan, hogy az általános szerződési feltételek csak a szerződéskötés általános szabályaival összhangban – a másik fél kifejezett vagy ráutaló magatartásával történő elfogadás révén – érvényesülhetnek a szerződési kapcsolatokban.

² BH. 1964. 1. 3823., PKKB 5. P. 90.135/1975. (BSZ. 1976. 12. 375-376. p.), Föv. B. 56. Pf. 24.571/1978. (idézi Zsembery István: Az utazási szerződésekről, Magyar Jog 1980. 6. 505. p.), BH. 1980. 12. 483. p.

Az állásfoglalás II. tétele főleg a szerződéskötés egyszerűsítése és a jogbiztonság növelési szempontjából tartalmaz igen fontos megállapításokat. Ezek szerint az általános szerződési feltételek alkalmazója köteles lehetővé tenni, hogy szerződő partnerei minden különösebb fáradozás nélkül megismerhessék a feltételeket. Sőt, a szerződéstartalommá válás nehezítése szándékával az adott életviszonyban "szokatlan" tartalmú kikötések vonatkozásában további, külön figyelemfelhívási kötelezettséget ró az általános szerződési feltételek használójára. E tájékoztatási kötelezettségnek oly módon kell eleget tenni, hogy az a konkrét felek között kialakult kapcsolat jellegére is figyelemmel, de mégis objektíve legyen alkalmas az adott körben szokásosnak tekinthető leendő partnerek figyelmének felkeltésére. A külön tájékoztatási kötelezettség elmulasztása esetén a rendkívüli kikötések csak a másik fél részéről történő kifejezett, külön feltüntetett elfogadás által válnak jogilag értékelhetővé, a szerződés tartalmának részévé.

Ezeknek a bírói gyakorlat által kimunkált és elvi iránymutatásban megfogalmazott pozitív álláspontoknak feltétlenül kifejeződésre kell jutniuk törvényi szinten is. A gazdálkodó szervezetek közötti szerződéskötési gyakorlatban kialakult tételeket – visszautalva az alanyi kört illetően tett javaslatunkra is – a Ptk.-ba való beépítés révén általánossá, minden feltételt kibocsátó illetve alkalmazó jogalanyra kiterjedővé kellene tenni. Elsősorban az állampolgárt érintő szerződésekre koncentrálni és egyetértve a vonatkozó irodalmi megállapításokkal, a következő tartalmú jogszabály-módosítások indokoltak.

a) Az általános szerződési feltételt alkalmazó fél köteles a szerződéskötéskor kétségtelenné tenni a másik fél számára, hogy a szerződést általános szerződési feltételek alapján kívánja megkötni.

b) Egyúttal köteles megteremteni annak konkrét lehetőségét, hogy a másik fél azokat teljes mértékben megismerhesse.

c) Kifejezett figyelemfelhívás szükséges azon kikötések szerződéstartalommá válásához, amelyekkel – azok tartalmára tekintettel – a szerződő félnek nem kell számolnia. E kötelezettség akkor tekinthető megfelelően teljesítettnek, ha a figyelemfelhívás objektíve alkalmas a feltételt alkalmazóval szerződők tipikus körének egyértelmű informálására. A kötelezettség elmulasztása esetén az adott kikötés csak akkor válik a szerződés tartalmává, ha a feltétel alkalmazója bizonyítja annak a másik fél általi kifejezett elfogadását.³

3. Az általános szerződési feltételek értelmezésére is kulcskérdés. A Ptk. kodifikációja az erőfőlény jogi úton való semlegesítésének középpontba helyezésével elfedte, hogy a szerződésértelmezés technikai problémái újszerű jogi értékelést igényelnek. Sem a 209. §, sem a törvény indokolása nem tartalmaz olyan rendelkezést, iránymutatást, amely e tekintetben hasznos eligazítást

³ *Takács Péter: A szabványszerződések, Akadémiai Kiadó, Bp., 1987. 117. p., Miskolczi Bodnár Péter: Polgári jogunk jövőbeni fejlődése, Magyar Jogászi Szövetségi Értekezések, Bp., 1988. 39. p.*

jelenthetné. A törvényhez fűzött magyarázat is csupán szűkszavúan utal a – nyilatkozási elvet tükröző – 207. § (1) bekezdésére, amelynek megfelelő alkalmazásával kialakítható az általános szerződési feltételek értelmezésének néhány ésszerű elve.

Megoldhatóságát tekintve elég bonyolult az a probléma, amely abból adódik, hogy a szerződésértelmezés hivatkozott törvényi szabálya a "másik félnek" az eset körülményeire tekintettel kialakult felfogására helyezi a hangsúlyt és ezzel szemben állnak a konkrét szerződő – vagyis a másik fél – kilétével egyáltalán nem számoló, a jövőbeli hasonló természetű szerződéses kapcsolatok előre meg nem határozható tömegének egységes rendezésére létrehozott általános szerződési feltételek.

a) A 207. § (1) bek. és az általános szerződési feltételek alkalmazójának elvárása – miszerint a bíróság az azonos szövegű feltételeinek valamennyi szerződéses kapcsolatban ugyanazt a jelentést tulajdonítsa – közötti ellentmondás feloldásában igen nagy jelentőséggel bír és jogalkotói hasznosításra vár az a csak helyeselhető, jogbiztonságot szolgáló jogirodalmi álláspont, amely az objektív szerződésértelmezés elvét favorizálja.⁴ Eszerint az általános szerződési feltételekben szereplő kikötéseket az adott eset konkrét körülményeinek figyelmen kívül hagyásával, az ilyen ügyleteket tipikusan megkötő gondos személyek általános felfogását alapul véve – állandó és áttekinthető gyakorlatot kialakítva – kell értelmezni.

b) Fontos szerepet tölt be a kockázatmegosztást tükröző, ugyancsak törvénybe kívánkozó – a GK 37. sz. állásfoglalásának IV. pontjában már fellelhető – "in dubio contra proferentem" értelmezési szabály is, amely szerint a többértelmű kikötést az azt alkalmazó számára hátrányosabb jelentés alapul vételével kell értelmezni, feltéve, hogy az imént említett objektív értelmezés vezet a kikötés kétséges jelentésének megállapításához.

4. A Ptk az indokolatlan egyoldalú előny vonatkozásában sem tartalmaz – érthető következetességgel – fogalommeghatározást. Érdemben jelentős mértékben hasznosíthatóan a törvény indokolása sem nyújt segítséget az új érvénytelenségi jogalap mibenlétének megállapításához. Az ítélkezési gyakorlatra bízva a fogalom tartalmi határainak megvonását, mindössze annyi támpontot ad, hogy megállapítja a kérdéses kategória és a – szintén érvénytelenségi oknak minősülő – feltűnően nagy aránytalanság egymástól való eltérését. Eszerint a feltűnő értékkülönségnél kisebb érdeksérelem veszélye esetén is megállapítható már az egyoldalú indokolatlan előny. Arról viszont nem ad eligazítást, hogy mi az a minimumszint, ami alatt az egyébkénti előny még indokoltnak minősíthető.

Álláspontunk szerint célszerű lenne pontosítani, egyértelműsíteni a fogalmi elemeket és az egyoldalú előny megállapíttósága esetén vélelmezni annak indokolatlanságát.

Az említett fogalmak kétségtelenül szoros, de hangsúlyozottan csak formai azonosságon alapuló rokonsága mellett lényegi eltérést mutat az, hogy az

⁴ Takáts: i.m. 127-18. p.

érték-ellenérték egyensúlyhiányának nem kell feltűnőnek lennie, továbbá, hogy az aránytalanság rendszerint egyébként sem közvetlenül az áru illetve szolgáltatás és az ár illetve bér, díj viszonyában jelentkezik, hanem elvileg és gyakorlatilag is fellelhető — az előre nem kalkulálható kockázat elhárításaként — a szerződés bármelyik kikötésében, pl. az igényérvényesítés speciális eljárásra utalásában, a felelősség korlátozásában vagy kizárásában. Nem egyszerűen a jogok és kötelezettségek mennyiségi egymáshoz méréséről van tehát szó, hanem egy olyan helyzet jogi megítéléséről, amelyben az egyoldalú érdekvényesítés lehetőségét a felek — előzőekben már hangsúlyozott — egyenlőtlen pozíciója váltja valóra. Ilyen körülmények között az — esetleg a szolgáltatás és ellenszolgáltatás értékeltolódásában mutatkozó — előnyös kikötés nem az egyenértékűség durva megsértését jelenti, mint az antiszinallagmatikus szerződéseknél, hanem a szerződő felek egyenjogúságának és mellérendeltségének megsértésével azonos.

Az indokolatlan egyoldalú előny határozatlan fogalmának tartalmi kikötésével kapcsolatos irodalmi nézetek többségükben — a közöttük meglévő esetleges véleménykülönbségek mellett is — a diszpozitív szabályoktól való egyoldalú eltérésben látják a lényegét.⁵ Nem tagadható, hogy a diszpozitivitásból kiinduló elméleteknek — főleg gyakorlati szempontból — látszólag komoly előnye az egyértelműség. Csakhogy valójában a fogalom ily módon mégsem telítődik tartalommal, hanem még inkább parttalanná válik.

Az ítélkezési gyakorlat — helyesen — más irányban kereste a megoldást. Egyre több olyan határozat született, amelyek alapján megállapítható, hogy a diszpozitív jogtól való eltérés önmagában nem, csak az egyidejűleg keletkező jelentős érdeksérelem fennállásának megállapításával együtt eredményezhet indokolatlan egyoldalú előnyt. Továbbá, hogy nem mellőzhető a döntéshozatal során a felek közötti kapcsolat konkrét körülményeinek, valamint a vitatott általános szerződési feltételeknek az egyéb szerződési kikötésekkel való összefüggésének vizsgálata.⁶

a) A hangsúly egyre inkább a szerződés "in concreto" megkövetelt belső egyensúlyának feltárására helyeződött. Ehhez kapcsolódóan kell megemlíteni azt az — általunk leginkább figyelemre méltónak ítélt — irodalmi álláspontot, amely szerint az abban való döntés a lényeges, hogy a szerződésben a szembenálló érdekek a szerződés szintjén relatíve kiegyenlítették-e, hogy létrejön-e a felek konkrét helyzetében ésszerűen elvárható összhang a kölcsönös jogok és

⁵ *Petriák Ferenc: A törvényszerkesztő dilemmái, III. rész, Magyar Jog 1978. 3. 229. p., Gáspárdi László: A szerződés-érvénytelenség új szabályainak jogalkalmazási kérdéseihöz, Ügyészségi Értesítő 1978. 3. 73. p., Benedek Károly: Szerződési jogunk új szabályai, Magyar Jog 1979. 3. 198. p., Kemenes István: A szerződés érvénytelensége a módosított Ptk. tükrében, Magyar Jogász Szövetség Értekezések, Bp., 1980. 90. p., Csanádi György: A Polgári Törvénykönyv magyarázata I. köt. Közgazdasági és Jogi Könyvtudó 1981. 993. p.*

⁶ *Pálfalvi József: Az állami vállalatok szerződési szabadsága, Jogtudományi Közöny 1980. 2. 121. p., Szittyai Antal: Jogalkalmazási viták a kohó- és gépiparban, II. rész Magyar Jog 1980. 11. 1000-1005. p.*

kötelezettségek között, hogy a szerződés a fogyasztó számára a szolgáltatás jellegére tekintettel ésszerű megvalósulást és megfelelő garanciákat kínál-e.⁷ Amennyiben ez nem állapítható meg, a következő lépés annak vizsgálata, hogy a szerződési egyensúlytalanság van-e olyan mértékű, hogy indokolatlan egyoldalú előnyt biztosít, aminek következtében a 209. § (3) bekezdésére alapított megtámadási jog eredményesen gyakorolható. Fennforogni látszik ez az eset akkor, ha a jogviszony jellegéhez viszonyítva a felek kölcsönös jogainak és kötelességeinek mérlege a megrendelő fél terhére lényeges, a lehetőségekhez mérten nem kompenzált olyan eltolódást mutat, amelynek következtében a szerződés már nem lehet képes megfelelően betölteni érdekelosztó funkcióját.

b) Az indokolatlan egyoldalú előny meghatározásának elvi alapja nem változik a 209. § (1) és (2) bekezdéseire alapított közérdekű keresettel indított perben sem. Nem kell azonban túlterjeszkedni a vitatott egyedi kikötések körén, közülük annak érvénytelenségét kell megállapítani, amelyik a lehetséges szerződő partnerek tipikus körére figyelemmel, önmagában is alkalmas lehet a szerződési egyensúly lényeges felbillentésére úgy, hogy azt a később létrejövő szerződésben valószínűleg más előnyök nyújtásával sem lehet megfelelően kompenzálni.

c) Felmerült a gyakorlatban az igény, ami szerint célszerű lenne akár általánosságban, akár kizárólag a fogyasztói szerződések vonatkozásában jogszabályi szinten pontosítani az indokolatlan egyoldalú előny fogalmát a feltétlenül érvénytelen kikötések részletes taxációjával. Kétségtelen, hogy e megoldás könnyebbé tenné a jogalkalmazást, de – ugyancsak a jogalkalmazás szempontjából – számos kedvezőtlen hatással is járna. Ezért a magunk részéről úgy gondoljuk, mégis célszerűbb és elegendő lenne az indokolatlan egyoldalú előny általános fogalmának vázolt, differenciált értelmezése mellett egy kizárólag iránymutató jellegű – a rugalmas bírói mérlegelésnek gátat nem szabó – központi állásfoglalás, amely csupán példálózó felsorolását adja a lehetséges esetek tipikus megjelenési formáinak.

5. Nem mentes problémáktól az általános szerződési feltételek tartalmi felülvizsgálhatóságának kérdésköre sem. A tartalmi ellenőrzésre többféle módszer kínálkozik.

A preventív kontroll különböző formái az általános szerződési feltételek kialakításának folyamatába való beavatkozással, jogi biztosítékok beépítésének segítségével igyekeznek kiküszöbölni az egyoldalú kikötések hátrányait. Az általános szerződési feltételek csak az ellenőrzésükre hivatott, rendszerint államigazgatási szervek előzetes jóváhagyása után hozhatók forgalomba. A korrektív kontroll pedig a már forgalomban levő általános szerződési feltételekre vonatkozik.

Az intézmény bevezetését megelőzően egyaránt felmerült mindkét módszer, sőt kombinációs variációjuk lehetősége is. A törvényszövegből megállapíthatóan végül is a korrektív kontroll került elfogadásra oly módon, hogy a jogalkotó bővítette általa az érvénytelenség kiváltó okait. A szabályozás az

⁷ Takáts: i.m. 139-140. p.

egymás mellett elhelyezkedő, relatíve különálló, eltérő jogi természetű új jogintézményeivel kétféle bírói felülvizsgálati jogkört illetve megtámadhatóságot tesz lehetővé. Azonosság csupán a megtámadás egyik előfeltételében a vitatott kikötésnek az egyik szerződő fél által egyoldalúan kidolgozott általános szerződési feltétel formájában való megjelenésében — tapasztalható. A többi előfeltételnél viszont már lényeges eltérés mutatkozik. Nem mindegy ugyanis, hogy a kikötés a leendő és szokásos szerződő partnerek széles körére tekintettel, általában kifogásolható, vagy a konkrét szerződésben, az adott eset körülményeire figyelemmel hátrányos a szerződő félre.

A közérdekű megtámadás jogának gyakorlása — tekintettel arra, hogy az indokolatlanul egyoldalúan előnyös kikötés a visszavonásáig folyamatosan jelent veszélyt a leendő szerződéses partnerek szempontjából —, nem határidőhöz kötött. A megtámadás alapossága esetén a sérelmes kikötés mindenkire kiterjedő hatályú érvénytelenségét állapítja meg a bíróság. Tehát a szerződésblanketta változatlan tartalommal a jövőben nem használható, az érvénytelenített kikötés szerződésbe fel nem vehető. A határozathozatalig már teljesített, így megszűnt szerződésekre viszont mindez nem vonatkozik.

Az 1977. évi IV. törvény hatálybalépéséről és végrehajtásáról szóló 1978. évi 2. sz. törvényerejű rendelet (Ptké. II.) több — a későbbiekben bemutatásra kerülő — vonatkozásban már meghaladott, de formailag még hatályos 5. §-ának (1) bekezdése alapján közérdekű kereset indítására jogosult a legfőbb ügyész, a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság, a Szakszervezetek Országos Tanácsa, a szakmai (ágazati) szakszervezetek elnöksége és a működési területükön a szakszervezetek megyei (budapesti) tanácsa, a miniszterek, az országos hatáskörű szervek vezetői, valamint a fővárosi, megyei tanácsok végrehajtó bizottságai, érdekképviselői feladatkörükben a szövetkezetek országos tanácsai, továbbá az állampolgárok érdekképviselőjét ellátó más országos szervek és egyesületek.

Törvényi rendelkezés hiányában a Ptké. II. 5. § (2) bekezdése alapján ezekben a perekben a Pp. XXV. fejezetének rendelkezései szerint kell eljárni. E fejezet viszont a gazdálkodó szervezetek egymás közötti jogvitáiban irányadó szabályokat tartalmazza. Amennyiben az adott jogi személy egyúttal nem gazdálkodó szervezet, akkor nem a gazdasági perekre vonatkozó külön szabályok az irányadók, hanem a Pp. általános rendelkezései szerint kell tárgyalni a pert, amire ez esetben nem a megyei (fővárosi), hanem a helyi bíróságoknak van hatásköre.⁸

Kétségtelen, hogy ilyen értelmezést is lehetővé tesz a tvr. vonatkozó szövege, hiszen a Ptk. 209. § (1) bekezdésében említett "jogi személy" és a 685. § c) pontjában felsorolt "gazdálkodó szervezet" valóban nem azonos kategóriák. A magunk részéről mégsem értünk egyet ezzel a véleménnyel. Szerintünk mindegyik közérdekű kereset alapján indult pert a megyei bíróság hatáskörébe tartozónak kell tekinteni. Az említett nézetet más szempontból, és pedig azért

⁸ *Benedek: i.m. 197. p.*

tartjuk fontosnak, mert ez is jelzi illetve alátámasztja korábbi, a jogalanyokkal összefüggő problémafelvetésünk indokoltságát.

Egyidejűleg meg kell állapítanunk a módosított tartalmú és egyértelmű jogi szabályozás szükségességét abban a vonatkozásban, hogy az általános szerződési feltételekkel kapcsolatos perek egységesen a Pp. általános szabályai szerint – a 23. § (1) bekezdésében feltüntetett kört bővítve – megyei bírósági hatáskörbe tartozóan kerüljenek elbírálásra. Függetlenül az alperes kitételől (jogi személy, gazdálkodó szervezet vagy a jövőben: egyéni vállalkozó) és attól, hogy az eljárás közérdekű vagy egyéni megtámadási jog gyakorlása alapján indul-e.

A sérelmes kikötést tartalmazó szerződésblanketta kitöltésével létrejövő konkrét szerződést a megtámadásra vonatkozó általános szabályok szerint a sérelmet szenvedett támadhatja meg a saját teljesítésétől számított egy éves határidő alatt. A Pp. 2/A. §-a alapján azonban az ügyész is indíthat pert. A bíróság ez esetben nem a kikötés, hanem az egész szerződés érvényességét bírálja el. Amennyiben eredményes a megtámadás, megállapítja az adott szerződés érvénytelenségét és alkalmazza a jogkövetkezmények valamelyikét. Az ítélet hatálya csak a peres felekre terjed ki, vagyis nem érinti az általános szerződési feltételek érvényességét. Azok továbbra is használhatók, érvénytelenségük közérdekű kereset alapján történő megállapításáig. Az ilyen perek is a felek személyétől függően minősülnek gazdasági vagy egyéb pernek.

A társadalmi és az egyéni megtámadási jog egymáshoz való viszonya korántsem olyan egyértelmű – legalábbis a már megszűnt és a jövőben kötendő szerződések vonatkozásában –, mint ahogyan a törvényi szabályozásból következni látszik. Különösen az indokolatlanul egyoldalúan előnyös kikötés érvénytelenségét közérdekű keresetre kimondó ítélet mindenkire kiterjedő hatálya rejt vitatható pontokat, úgymint: eredményezi-e az egyúttal az egyes – még nem teljesített – konkrét szerződések automatikus érvénytelenségét is vagy szükség van azok külön megtámadására, illetve a részleges semmisség megállapítására irányuló keresetet kell-e benyújtani a kikötés érvénytelenségét megállapító ítéletre hivatkozással vagy a szerződés önálló megtámadására van szükség. A kérdéssel kapcsolatos – részletesen ezúttal nem ismertető – egymástól eltérő eredményű irodalmi felfogások egyaránt azon alapuló következtetések, hogy az érvénytelenített kikötés használata bárkinek, bármely jövőbeni általános szerződési feltételében egyszer s mindenkorra tilos, összhangban állnak a törvény betűjével, amely valóban határozottan különválasztja a szerződési kikötésnek illetve magának a szerződésnek az érvénytelenségét. Ebből az következtethető, hogy a kikötés érvénytelensége önmagában nem okozza az egész szerződés érvénytelenségét, tehát az érvénytelenség jogkövetkezményeit sem lehet az egész szerződésre vonatkoztatni. Így véljük, hogy az egyértelmű állásfoglalás érdekében nem maradhat el a kiemelés annak a – rugalmassága, differenciáltsága miatt általunk legelfogadhatóbb – véleménynek, amely abban látja a mindenkire kiterjedő hatály helyes értelmét, hogy az érvénytelenné nyilvánított, valamint a jellegében ahhoz hasonló kikötések alkalmazása, csak azokban a jogviszonyokban

használt általános szerződési feltételekben von maga után következményt, amelyek a közérdekű keresettel megtámadott általános szerződési feltételek tárgykörével megegyezők illetve azzal analógnak tekinthetők. E következmény pedig a későbbi blankettaszerződések részleges érvénytelensége, amelyre a perben a szerződő félnek elegendő pusztán hivatkoznia.⁹ Figyelemmel kell lenni tehát arra, hogy a kikötés egyoldalúan előnyös mivoltának megállapítása nem vonatkoztatható el a szerződő partnerek tipikus körétől, a jogviszony természetétől, a klauzula jellegzetes érvényesítési területétől. Természetesen nem kizárt az érvénytelenített kikötésre való hivatkozás azokban a más érdektérű szerződéses kapcsolatokban sem, amelyekben az adott kikötés egyoldalú előnyt biztosító hatása nem feltétlenül jelentkezik. Ez esetben azonban már az eljáró bíróság mérlegelésétől függ a részleges semmisség megállapítása.

A bírói gyakorlat áttekintése után megállapítható, hogy indokolatlan egyoldalú kikötések miatt elenyésző számban kerül sor polgári perre. Úgy tűnik, hogy az általános szerződési feltételek megtámadhatóságát biztosító jogi lehetőség kihasználatlan. A publikált esetekből az a következtetés vonható le, hogy a 209. § (3) bekezdése alapján ezideig szinte kizárólag csak gazdálkodó szervezetek egymás közötti pereiben kellett döntenet. Szintén egészen elenyésző számban lelhetőek fel a 209. § (1) bekezdése szerinti közérdekű kereset alapján — általában szövetkezeti és állampolgári érdekvédelmi szervek által — indított perek. Bizonyosak vagyunk abban, hogy a perindítás hiányának oka, sajnos, nem a blankettaszerződések kifogástalan kikötéseivel és a minden vonatkozásban megfelelő jogszabályt háttérrel kapcsolatos. Különösen gyenge pontja a szabályozásnak, hogy a jogvédelem eseti jellegű, többnyire csak a konkrét perbeli személyekre korlátozódik, ugyanakkor költséges, utólagos, viszonylag lassú és kimenetelében szinte mindig kockázatos. Ezekkel összefüggésben az egyéni megtámadási joggal való élést nagymértékben befolyásolja az is, hogy a kisfogyasztói szférát a — bosszúságot kiváltó, de pereskedésre nem indító — csekély tárgyértékű szerződési kapcsolatok tömegessége jellemzi. További visszahúzó erőt jelent az, hogy az általános szerződési feltételeket diktáló, egyébként is erőfölényben levő szervezetek a jogban és az adott szakmában járatlan laikus állampolgárral szemben rendszerint "hatóságként" viselkedik.

A fentiekből kitűnik, hogy a jelenleg tulajdonképpen kizárólagosként (nem) érvényesülő korrektív kontroll szabályainak felülvizsgálata illetve az azok melletti további lehetőségek keresése sem halogatható, ezért az előzőekben rögzített javaslatainkat kiegészítjük még néhányal.

a) A Ptk. 209. § (1) bekezdésében meghatározott hatállyal járó megtámadási jog minden indok nélküli, mindenki illetve bárki részére való biztosítását szükségtelen túlzásnak véljük. Reálisabbnak tűnik, de bizonytalanul körvonalazhatósága miatt mégis elvetendő egy olyan elképzelés is, ami szerint bizonyos feltétellel, korlátozással lehessen bárki — akinek törvényes érdekeit a feltételek érinthetik — jogosult az általános szerződési feltételek megtámadására.

⁹ *Takáts*: i.m. 163-164. p.

Pl. az utazási iroda potenciális utazója, a repülőtársaság lehetséges utasa. Úgy gondoljuk, hogy a közérdekű kereset indítására felhatalmazottak körét továbbra is taxációs jelleggel és jogszabálynak kell meghatározni, mégpedig a Ptk-nak.

b) A szabálynak a Ptk II-ből a törvénybe való áthelyezése során az indokolt bővítés szándékával felül kell vizsgálni a megtámadásra jogosultak körét. Ennek keretében meg kell változtatni azt a jelenlegi szabályozást, amely közérdekű kereset indítására csak a legfőbb ügyészt jogosítja fel és az ügyészt kizárja ebből a körből. Ez utóbbi a Pp. 2/A. §-ában biztosított – egyébként alig, évente összesen mintegy tízszer alkalmazott – általános felhatalmazás alapján csak a már megkötött szerződést, csak arra kiterjedő hatállyal támadhatja meg. Garanciális okokkal sem magyarázható szükségtelen korlátozást látunk a keresetmódosítási jognak a legfőbb ügyész személyéhez kötésében.¹⁰ A javaslatunk szerinti szabályozás mellett sem kell attól tartani, hogy megsokszorozódik a nyomós közérdek hiányában indokolatlanul indított perek száma.

Indokolja a változtatást az is, hogy a népi ellenőrzésnek - és ezzel a Központi Népi Ellenőrzési Bizottságnak is - az Állami Számvevőszékről szóló 1989. évi XXXVIII. törvény általi jogutód nélküli megszüntetését követően, a 126/1989. (XII. 9.) MT. sz. rendelet 3. §-a szerint a folyamatban levő ügyek intézését az ügyészség veszi át.

Figyelembe veendő továbbá – az utóbbi időszak jogalkotására kitekintéssel körvonalazhatóan – az a tendencia, amely bővíteni látszik az ügyész külön jogszabályban meghatározott keresetindítási lehetőségeit.¹¹

Mindenképpen ki kell iktatni a hatályos szabályozásból a miniszterek, országos hatáskörű szervek vezetői, egyáltalán bármiféle államigazgatási szerv megtámadási jogát. Nem tartjuk helyesnek, ha igazgatási szerv döntheti el, hogy az egyébként bírói elbírálásra tartozó kérdés bírói útra kerül-e.

Tekintettel kell majd lenni a törvényszöveg megfogalmazásánál a SZOT – Magyar Szakszervezetek Országos Szövetsége, mint jogutód hátrahagyása mellett történő 1990. évi – átszerveződésének tényére is.

A vázoltak szerint alakuló felperesi körből álláspontunk szerint a legnagyobb jelentőséget az érdekképviselői szervezeteknek kell tulajdonítani illetve ezek szerepét kell feltétlenül fokozni. Ezek közül valamelyik (pl. az 1981-ben létrehozott Fogyasztók Országos Tanácsa) közvetlen és számonkérhető feladatává kell tenni az általános szerződési feltételek közbejöttével keletkező szerződéses gyakorlat folyamatos, szisztematikus ellenőrzését és ennek – nem pedig kizárólag egyedi bejelentés – alapján indokoltság esetén közérdekű kereset indítását.

¹⁰ Sallós István: Az ügyész szerepe a polgári eljárásban Magyar Jog 1991. 1. 37. p.

¹¹ A sajtóról szóló 1986. évi II. tv. 15. § (3) bek., az egyesülési jogról szóló módosított 1989. évi II. tv. 14. § (1) és (2) bek., az alapítványok működése tekintetében az 1990. évi I. törvénnyel módosított Ptk. 74/e. és F §-a, A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. tv. 16. § (2) bek.

c) A korrektív kontroll hatékonyságát jelentősen növelné, a jogérvényesítést könnyítené és a jogbiztonságot is fokozná az, ha módot találunk az általános szerződési feltételek valamely kikötését indokolatlan egyoldalú előny címén mindenkire kiterjedő hatállyal érvénytelennek nyilvánító döntések rendelkező részének az alperes költségén történő azonnali és széles körű közzétételére, valamint központi nyilvántartásra.

d) A változtatások során nagyon lényegesnek ítéljük a – nem államigazgatási típusú – preventív kontroll bevezetése indokoltságának újragondolását is. A közérdekű kereset ugyanis eredményessége esetén sem alkalmas egyelőre az általános szerződési feltételek rendszeres, minden oldalú tartalmi alakítására, nem gyakorol preventív hatást, a szervezetek megfelelő társadalmi kontroll nélkül alakítják ki általános szerződési feltételeiket. Hangsúlyozzuk azonban, hogy a preventív kontroll jövőbeni esetleges hatékony működése mellett sem lehet kizárni az általános szerződési feltételek bíróság előtti megtámadásának lehetőségét, még átmenetileg vagy meghatározott időre sem. Ez jelentős hátrányt jelentene, mert nincs elegendő biztosíték arra, kezdetben különösen, hogy a közös tárgyalások eredményeként kialakított általános szerződési feltételek valóban nem sértik a lehetséges későbbi szerződő partnerek érdekeit. Néhány kirívó előnytől eltekintve, a gyakorlatban funkcionáló általános szerződési feltételek többnyire olyan kikötéseket tartalmaznak, amelyek a felek kapcsolatának egy bizonyos pontján jelentkeznek egyoldalú indokolatlan előnyként. Nem garantálhatja tehát egyetlen külső szerv részéről végzett előzetes felülvizsgálat, véleményezés sem azt, hogy az általános szerződési feltételek a továbbiakban mindenképpen mentesek lesznek az egyoldalú indokolatlan előnytől.¹²

III. Összegzés helyett

A vázoltak alapján úgy gondoljuk, nem igényel külön bizonyítást, hogy a 209. § rendelkezései még csak első jelei az általános szerződési feltételek jogi szabályozásának. Az elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt felmerült és jelzett problémák igazolják, hogy a hatályos szabályozás konstrukciója nem működik hatékonyan, kiegészítése, korszerűsítése elodázhatatlan.

Nem tagadhatjuk, hogy a szabályozás jövőbeni továbbfejlesztése lehetséges irányainak felvillantásával némely vonatkozásban csak átmeneti szükségmegoldást kínálunk. Nem is remélhetünk azonban kifogástalan eredményt a megfelelőbb szabályozás kialakítása érdekében tett kísérletünkről, hiszen mindaddig, amíg nincs valóságos versenyszituációkon alapuló piaccgazdálkodásunk, nem állíthatjuk azt sem, hogy jogi megoldásaink tökéletesek. A polgári jogi szabályozásra általában igaz ugyanis az, hogy csak kiegyensúlyozott piaci viszonyok között funkcionálhat jól, bizonyulhat igazán hatékonynak.

¹² *Misholczi Bodnár*: i. m. 55. p.

ZSUZSA SIMICS

A SHORT ANALYSIS IN CONNECTION WITH THE GENERAL
CONDITIONS OF CONTRACT

(Summary)

The IV. statutory law of 1977 established the legal institution and the regulation of general conditions of contract into the Hungarian civil law; this statutory law made the defence against the caseless one-sided advantage guaranteeing stipulation of contract possible, that could be found in the general conditions of contract applied by artificial persons.

The author of the essay analyses the effectual regulation in detail and oritically. The author — doesn't dispute the advantages of this undoubtedly necessary legal institution — refers to the disadvantages implied in the application, elimination of these disadvantages reasonably requieres the intervention of law in lack of the balanced market relations. The writer of the essay points out that the arrangement of law — which is more detailed than the present regulation, properly exact and precisional, more effectually keeping the interests of citizens in view, giving more help the applier of law — keeps waiting for itself yet. The author simultaneously offers different suggestions to the modification and modernizing of regulation; on the basis of the elaboration of the practice referring considers the drawing inferences and the meanwhile changes of rules. So among others: in connection with the discontinuance of the artificial persons' privileged situation, with the correct content definition of the idea of caseless one-sided advantage, with the legal authorization of the authorized for entering an action of general interest.